

Політична наука в Україні: стан і перспективи

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук, професор,
завідуючий відділом теоретичних і прикладних проблем політології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

**Історія – це політика в минулому,
політика – історія в сучасному
Е.Фрімен**

Наука про політику. Політична наука чи політологія? Політична наука в кризі? Чи впливає ця наука на суспільні процеси? Ці та інші питання доволі часто дискутуються в середовищі науковців. У пропонованій статті зроблено спробу визначити стан і перспективи розвитку цієї важливої галузі суспільствознавства.

Сучасний етап розвитку політичної науки в Україні можна охарактеризувати як період стабільності. Окреслено предметне поле політології, визначено проблематику і методи досліджень. Вийшли друком монографічні праці, присвячені актуальним проблемам політичної науки [1], підручники, навчальні посібники [2]. Політологія вивчається у вищих закладах освіти. Поряд із такими „старими” журналами, як „Віче”, „Політика і час”, з’явилися нові часописи політологічного профілю – „Політична думка”, „Нова політика”, „Людина і політика”, „Розбудова держави”. А ось сьогодні читач тримає в руках перше число журналу „Політичний менеджмент”.

Заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: академічні – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень та Інститут держави і права ім.В.Корецького, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут проблем міжнародної безпеки, ряд суспільно-політичних центрів. Створені і діють, хоча не так активно, як належало б, Українська академія політичних наук, Українська асоціація політологів, Асоціація молодих політиків і політологів України. Зріс чисельно, і це особливо приємно, корпус фахівців вищої кваліфікації з політичних наук. На 1 січня 2003 року захищено та затверджено ВАКом України 47 дисертаційних праць на здобуття наукового ступеня доктора і 261 – на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Отже, політична наука в Україні поступово посідає належне місце в системі суспільствознавства, дедалі помітніше впливає на реальні політичні процеси,

становлення демократичної державності. Про зростаючий інтерес до політології, як і про труднощі в її становленні, свідчить і те, що з ключових проблем цієї науки тривалий час точились - не вщухають і нині - гострі дискусії.

Насамперед, щодо визначення предмету політології. Після тривалих дискусій переважна більшість фахівців дійшла висновку, що політологія є загальною інтеграційною наукою про політику в усіх її проявах. У широкому розумінні політологія є наукою про політику та її взаємини з людиною і суспільством. У вузькому – це наука про політичну владу, її природу і сутність, зміст і механізми здійснення. Але, відрізняючись від інших наук, що досліджують ці проблеми, політологія вивчає універсальні та специфічні закони політичного життя, способ організації і здійснення влади *в динаміці, в дії*.

При цьому політологія як наука і як навчальна дисципліна має свої специфічні особливості. Головне її завдання – у безперервному процесі пізнання отримувати знання про політику на основі узагальнення достовірних фактів, досліджувати питання, відповідей на які ще немає, розмежовувати ілюзії та дійсність. Політологія як наука досліджує закономірності і сутність політичної сфери, політичної системи суспільства, політичної свідомості і культури, глобальних геополітичних проблем. Як навчальна дисципліна, вона, спираючись на отримані дані, висвітлює історію політичної думки, дає знання про політичні інститути, їх організацію та функціонування; права, свободи, обов'язки громадян; участь особи в політичному житті; суб'єкти і об'єкти політики; політичний маркетинг і політичний менеджмент, політичну культуру, сучасні політичні доктрини, світовий політичний процес. Завдання політології як навчальної дисципліни – дати всім, хто цікавиться цими проблемами, мінімум наукових знань про політику, а політиків – навчити досягати успіху у виборчих кампаніях.

У кожній країні політологія, мабуть, більше, ніж будь-яка інша суспільна наука, „прив'язана” до національної специфіки. А тому виникає спокуса (і це питання також широко дискутувалося) визначити її як окрему українську національну науку. Проте політологія і як наука, і як навчальна дисципліна має загальний характер, свій предмет, універсальні та специфічні закони розвитку. Тому видається некоректним визначати її лише як українську науку. Якщо підемо цим шляхом, то свідомо відмежуємося від досягнень світової науки про політику. Водночас з ряду ключових проблем теорії політики українські політологічні школи можуть і повинні здійснювати наукові розробки, які б за своєю досконалістю, інноваційним потенціалом вигідно відрізнялися від інших політологічних досліджень. Такими проблемами теорії політики, які вивчаються, зокрема, в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, є:

- політична система та інститути громадянського суспільства сучасної України;
 - Україна в контексті трансформації політичних систем в країнах СНД, Балтії, Центральної і Східної Європи;
 - Україна в сучасному геополітичному просторі.
- Зупинимося на них детальніше.

Політична система сучасної України: вірогідні напрямки реформування. Протягом тривалого часу ця проблема досліджується науковцями інституту спільно з ученими інших установ. Вийшли друком колективні та індивідуальні монографії [3].

Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності та набуття атрибутів держави і перейшла до розвитку демократичних процесів, політичного та економічного облаштування. На нинішньому етапі перед суспільством постала низка гострих питань, на які мають відповісти і політологи. А, можливо, у першу чергу саме вони. Ось деякі з цих питань.

Якою має бути політико-ідеологічна доктрина державотворення? Деякі вчені вважають, що оптимальною формою організації буття нації на сучасному етапі може бути тільки національна держава. Була спроба теоретично обґрунтувати цю концепцію у вигляді „наукового націоналізму”. На наш погляд, „науковий націоналізм” як провідна категорія концепції державотворення і в теоретичному, і в практичному сенсі є неспроможною. Слід наголосити: національну ідею, національно-етнічний погляд на минуле, сучасне і майбуття України, безперечно, слід враховувати в політико-ідеологічній доктрині державотворення. Ця ідея має сприйматися всіма громадянами країни. Адже вона не є ідеологією у вузькому значенні слова. Це – проект спільного життя громадян певної держави. Національна ідея – це прагнення нації до кращого життя відповідно до її можливостей і традицій. Сьогодні такою об’єднуючою ідеєю могла б стати ідея викорінення бідності та забезпечення цивілізованих стандартів життєвого рівня громадян. А в майбутньому – ідея соціального партнерства, яка поступово послаблює відносини відчуження в суспільстві, визначає рівновагу між демократичними інститутами і соціальною владою, плануванням і ринком, різними формами власності, економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Про продуктивність ідеї соціального партнерства свідчить і досвід західноєвропейських країн, зокрема Австрії, де цей демократичний інститут функціонує багато років.

І все ж у нашій багатонаціональній країні пріоритет у державотворенні має належати громадянсько-правовій ідеї. В Україні суб’єктом права на самовизначення проголошується не нація, яка дала назву країні, а її народ загалом. Тобто не етнічна спільність, а поліетнічне суспільство, в основі якого – політична нація. В Україні вона складається з українців, росіян, білорусів, румунів, угорців, євреїв, кримських татар та інших етнічних груп. Українці (корінне населення) дають назву країні, українська мова визнається державною. Така нація повинна і може скластися лише на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства. І лише політичній нації під силу вивести із кризи національну економіку, науку, освіту, культуру, піднести на рівень державної українську мову, сприяти розвитку мов інших етнічних груп, об’єктивно висвітлювати героїчну і трагічну історію українського народу, позбутися комплексу меншовартості, уявлення про одвічно підневільний, стражденний народ, які все ще нас супроводжують.

За громадянсько-правовим принципом, відображеним в Конституції України,

сформовано владні структури, інші політичні інститути, здійснюється адміністративне і військове будівництво.

Проте до останнього часу владні структури діють неефективно. В чому причини?

По-перше. Не спрацьовує визначений Конституцією механізм стримувань і противаг функціонування владних структур. Внаслідок цього вони діють неефективно, втратили довіру переважної більшості громадян. Не вдається запровадити верховенство закону в усі сфери громадського життя. Неузгодженість дій влади призводить до перманентної кризової ситуації, яка охоплює політичну – низький рівень довіри громадян до владних структур, економічну – неспроможність виробити національну програму розвитку економіки, соціальну сферу – зuboжіння переважної частини населення.

Найглибшою і найнебезпечнішою є криза в духовній сфері. Саме тут спостерігається втрата громадянами, особливо молоддю, політичних і соціальних орієнтирів. Негативно впливають на суспільну свідомість поширення правового нігілізму, безвідповідальності, зростання злочинності, корупції. Опозиційні настрої стосовно влади не згасають.

По-друге. Політична еліта України, яка виросла в умовах СРСР, не сформувалась як справжня еліта, а тому неспроможна вирішувати загальнодержавні завдання. В сучасній Україні політичну еліту репрезентують колишні партійні, профспілкові і комсомольські функціонери, а також представники націонал-демократії. Перші, прийшовши до влади, коли бракувало досконалих законів, у переважній більшості стали дбати про вузькі власні інтереси. Інші, не маючи професійних умінь і навичок управління, виявились безпорадними при вирішенні складних соціальних і економічних проблем. Правда, це не заважає їм збагачуватися особисто. У результаті до влади на всіх рівнях прийшла переважно олігархізована, корумпована бізнес-еліта.

По-третє. Поза політичним процесом опинився середній клас, який міг би стати противагою олігархізації суспільства. Те, що в країні не сформовано чіткої політики стосовно утвердження середнього класу (лише 12 відсотків населення відповідає основним критеріям цього соціального прошарку, в розвинутих країнах Заходу середній клас складає 60 – 70 відсотків), призводить до прогресуючої маргіналізації суспільства – „витіснення” потенційних представників середнього класу (фахівців малого і середнього бізнесу, менеджерів, технічну, наукову, художню інтелігенцію, кваліфікованих робітників) у категорію неіснуючого, бідного населення, тобто в «протестний» елемент.

На нинішньому етапі постала нагальна необхідність реформувати політичну систему суспільства. Відтак за ініціативою Президента України Леоніда Кучми на всенародне обговорення винесено проект Закону «Про внесення змін до Конституції України».

Що ж пропонує Президент?

Перше. Перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської моделі суспільно-політичного устрою. Друге. Парламенту надаються повноваження затверджувати Прем'єр-міністра і більшу частину

складу уряду. Уряд відповідає за управління економічною і соціальною сферами. Третє. Президент залишається гарантом Конституції, Верховним головнокомандувачем Збройних сил, представляє країну на міжнародній арені. Четверте. Парламент має бути двопалатним. П'яте. Вибори органів влади всіх рівнів проводити за пропорційною системою протягом одного року. Шосте. Закони, схвалені референдумом, мають пряму дію [4].

Дискусія, що розгорнулася навколо цих проблем, свідчить як про її складність, так і про актуальність. Винесені на обговорення пропозиції суспільство сприйняло неоднозначно. Аналітична група Всеукраїнської соціологічної служби на початку квітня провела опитування 41 експерта. Відповіді на поставлені запитання були такі. “Яку політичну систему ви підтримуєте?": президентсько-парламентську – 46,3%, парламентсько-президентську – 39,2%. “Яку систему призначення уряду ви підтримуєте?": весь уряд призначає Верховна Рада – 85,3%, частина призначається Президентом, частина – Верховною Радою – 14,7%. “Який парламент потрібен Україні?": однопалатний – 73,2%, двопалатний – 24,4%. “Яку систему виборів до Верховної Ради підтримуєте?": пропорційну – 56,1%, змішану – 41,5%. “Чи підтримуєте ви ідею проведення всіх виборів в один рік?": так – 17,0%, ні – 83,0%. “Чи можна приймати закони шляхом референдуму?": так – 14,6%, ні – 83,0%.

Результати цих та інших соціологічних досліджень, пропозиції, опубліковані в ЗМІ, свідчать про необхідність подальшої експертизи проекту Закону про внесення змін до Конституції.

Якою ж бачиться мета трансформації політичної системи і модель суспільно-політичного устрою в сучасній Україні?

Реформа політичної системи має бути спрямована на зміцнення конституційного ладу, підвищення ефективності діяльності державних органів, поглиблення демократичних засад управління, становлення інститутів громадянського суспільства, зростання добробуту громадян, духовного оновлення та морального оздоровлення суспільства, зміцнення національної безпеки та підвищення міжнародного авторитету держави.

Першочерговою передумовою ефективною діяльності владних органів є визначення стратегії демократичного облаштування. Сутність проблеми полягає в практичній реалізації демократичного принципу, згідно з яким, за визначенням Авраама Лінкольна, йдеться про владу народу, здійснювану народом в інтересах народу. Владні органи повинні бути під реальним, а не уявним контролем громадян і спиратися у своїй діяльності на їхню довіру і підтримку. Владні структури повинні обиратися не для того, щоб їм підкорялись (підкоряються необхідно праву і закону), а для того, щоб вони служили громадянам.

Україна, згідно з її Основним Законом, є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [5]. Отже, коли говоримо про модель державно-політичного устрою в сучасній Україні, то йдеться про устрій, де парламент приймає закони, Президент є главою держави,

Прем'єр-міністр та його кабінет здійснюють виконавчу владу. Владні структури, насамперед законодавчі органи, формуються за участю політичних партій. Головним у такій державі є верховенство закону в усіх сферах громадського життя та підпорядкованість владних органів законам.

Йдеться, зрештою, про правову демократичну державу та громадянське суспільство. Для цього слід:

- зосередити зусилля Президента на визначенні та здійсненні стратегічних завдань розвитку держави, зміцненні її економічної та національної безпеки;
- розширити повноваження і підвищити відповідальність Верховної Ради за формування професійного дієздатного уряду і здійснення ним програми діяльності. Верховна Рада має давати згоду як на призначення, так і на звільнення Прем'єр-міністра, а також на затвердження всього складу уряду;
- наділити уряд, який нині є фактично безправним, відповідними повноваженнями та піднести його відповідальність за стан справ в економічній, соціальній, гуманітарній і зовнішньополітичній сферах. Підкреслимо: і в зовнішньополітичній сфері. Уряд має бути наділений повноваженнями призначати і звільняти голів районних і обласних державних адміністрацій;
- забезпечити реальну незалежність від владних структур і прозорість діяльності судових органів. Здійснити реформу правозахисних органів;
- здійснити адміністративну реформу та реформу органів самоврядування;
- запровадити жорстку систему контролю за використанням державних коштів, зокрема високими посадовими особами (закордонні відрядження, службовий транспорт, побут).

Наступною передумовою ефективної діяльності владних органів є підвищення правової і моральної відповідальності їх керівників за стан справ у галузі, якою вони керують. Одна з проблем тут – викорінення проявів корумпованості в державному апараті. Чинні закони не передбачають жодної відповідальності чиновників за дії, що завдають збитків державі. Концептуальною основою нормативно-правових актів з питань боротьби з корупцією має бути не документування наслідків цього явища, а створення умов, які б унеможливили корупційні прояви. Томас Джефферсон: «Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони заволдіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися на те, що зумієш видерти йому зуби й кігті після того, як він туди увійде» [6].

Ефективність діяльності владних органів вирішальною мірою залежить від рівня компетентності управлінців. У владних структурах повинні працювати тільки підібрані за конкурсом професіонали, які бажають і спроможні самовдосконалюватися. Слід провести атестацію всього корпусу державних службовців на відповідність посадам, які вони обіймають. Управлінська еліта покликана володіти політичною культурою, тобто досконало знати закони суспільно-політичного державного устрою, професійно застосовувати ці знання, налагоджувати відносини з колегами. Належить активно включити в процес державного управління молоду генерацію політиків і управлінців.

Стратегічним напрямком реформування політичної системи є формування інститутів громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це основа правової держави, його становлення відбувається з її утвердженням. Дійове і сильне громадянське суспільство урівноважує енергію влади, яка без стримуючих факторів готова перейти в стан соціальної агресії. Якщо основним елементом громадянського суспільства виступає особа, то його наріжним каменем є соціальні інститути, покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів і прагнень. Інтереси і потреби виражаються через такі інститути громадянського суспільства, як політичні партії, професійні об'єднання, асоціації, творчі спілки, система освіти, сім'я, церква. Для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства потрібно:

- прийняти досконалий закон про громадські об'єднання;
- за допомогою освіти, засобів масової інформації сприяти засвоєнню кожним громадянином положень Конституції, інших законодавчих актів, підвищити рівень і розширити сферу викладання політичної науки у вищих і середніх закладах освіти;
- забезпечити на законодавчому рівні залучення представників опозиції до участі у діяльності владних інститутів, розробки, прийняття і відповідальності за реалізацію законів;
- запровадити постійні зустрічі (національна асамблея, круглий стіл) вищих посадових осіб держави, лідерів політичних партій, опозиційних рухів для обговорення і розв'язання конфліктних питань суспільного розвитку.

Україна в контексті трансформації політичних систем в країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи. При дослідженні проблеми політичної системи сучасної України досить продуктивним виявився порівняльний (компаративний) метод, який полягає у кількісному та якісному зіставленні однотипних явищ і процесів: владних інституцій, партій, електоратів з метою виявлення їх загальних рис і специфіки, пошуку найдосконаліших форм політичної організації чи оптимальних шляхів становлення суспільно-політичного устрою. В Україні цей метод дедалі більше застосовується в межах становлення вітчизняної школи порівняльної політології. Використання його науковими студіями, започаткованими в нашому інституті, дало змогу досягнути політичну систему сучасної України в усій її цілісності, розглянути її складові: державні інституції, механізми взаємодії різних гілок влади, основні засади функціонування місцевого самоврядування, тенденції становлення партійної і виборчої систем, формування інститутів правової держави і громадянського суспільства. На основі виявлення загальних рис і відмінностей показано трансформацію політичних систем в країнах СНД і Балтії, Центральної та Східної Європи у порівнянні з тим, як відбувається цей процес в Україні. Вийшли друком монографії, збірники наукових статей, навчальні посібники, захищено дисертації [7].

Нині відбувається інтенсивний процес трансформації політичних структур незалежних держав на всьому просторі колишнього СРСР. Як свідчить досвід, прагнення створити модель суспільного устрою за західним зразком, як правило,

не увінчувалось успіхом (виняток – країни Балтії). Позитивного результату досягали тільки тоді, коли, формуючи правову державу, враховували соціально-політичні і економічні реалії певної країни. При цьому спостерігаються як загальні риси розвитку і становлення політичних структур незалежних держав, так і особливі – обумовлені історією, культурними традиціями, національним самоутвердженням народів.

У Росії, Україні, Білорусі і Молдові трансформація політичних структур відбувається суперечливо. Політична ситуація в Росії і Молдові ускладнюється ще не залагодженими міжнаціональними конфліктами (Чечня, Придністров'я). Щодо України, то потенційно небезпечною залишається ситуація в Криму. У найближчі роки, за визначенням експертів, українсько-російські відносини стануть найважливішими в Європі й матимуть геополітичне значення, оскільки на їхньому прикладі буде відпрацьовуватися нова модель взаємовідносин регіональних держав.

В основі моделі суспільного устрою держав Центральної Азії, які виникли на пострадянському просторі, — збереження давніх і племінних традицій та поєднання їх з сучасними реаліями. Доводиться враховувати прагнення деяких релігійних кіл створити ісламську державу. Процес суперечливий. І все ж центральноазійські країни віддали перевагу світській державі, конституційно забезпечивши водночас вільний розвиток всіх релігійних конфесій. Як свідчить аналіз, у політичній сфері центральноазійські країни проводять послідовний курс утвердження незалежності, виступають за створення єдиного економічного простору в своєму регіоні. У деяких з них помітна тенденція становлення авторитарних режимів

Країни Закавказзя — Грузія, Азербайджан, Вірменія — проголосили незалежність і після розпаду СРСР увійшли до СНД. У суспільно-політичному устрої вони прагнуть розвивати модель, яка існувала у них у 1918 – 1920 роках. Трансформація політичних структур відбувається непросто, владні органи постійно відчують тиск міжнаціональних конфліктів. Тут не змогли запобігти братовбивчим війнам (Грузія і Абхазія, Карабахський конфлікт, який не можуть подолати Азербайджан і Вірменія). Кожна з країн визначає свій, лише їй притаманний шлях розвитку. Якщо Грузія і Азербайджан прагнуть дистанціюватися від Росії, то Вірменія має послідовну проросійську орієнтацію.

Країни Балтії за основу суспільно-політичного устрою обрали західноєвропейську модель з розвинутим парламентаризмом і особливим наголосом на тому, що носієм державності є нація. Владні структури координують свої зусилля, цілеспрямовано й успішно проводять курс на повернення своїх країн в лоно європейської цивілізації.

Україна, як одна з держав – засновниць СНД, розвиває співробітництво з державами Співдружності, базуючись на засадничих документах – Основних напрямках зовнішньої політики України, Концепції національної безпеки України, Угоди про створення СНД від 8 грудня 1991 року.

У ставленні до СНД Україна виходить, передусім, з реалій доцільності існування Співдружності, розвитку тісних і взаємовигідних торговельно-економічних відносин між державами-учасницями. Від початку процесу реформування СНД наша держава виступала з пропозиціями, які передбачали

трансформування Співдружності у раціональний механізм економічного співробітництва, спрямований на створення зони вільної торгівлі, сприяння інтеграції країн СНД у світовий економічний простір.

Слід зазначити, що країни СНД мають не тільки спільні риси, а й суттєво відрізняються одна від одної. Практично всі вони (виняток – взаємовідносини Росії з Білоруссю і Вірменією) бажають вийти на зв'язки за межами Співдружності, хоча останнім часом відцентровий процес дещо пом'якшився. Україна, поряд із стратегічним партнерством з Росією, насамперед в економічній сфері, визначила своїм стратегічним напрямком інтеграцію з Заходом. Молдова прагне нормалізувати стосунки з Росією і визначає дружні взаємовідносини з Румунією. Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Таджикистан створили Центральноазійський Союз і проводять спільну зовнішню політику.

Трансформація суспільно-політичного устрою країн Центральної і Східної Європи на сучасному етапі не дає змоги зробити однозначні висновки. Цей процес надзвичайно суперечливий, рухливий. Частина країн розвивається під впливом “лівої” орієнтації. Чехія послідовно віддає перевагу ринковому курсу, хоча і їй не вдалося уникнути кризи. В Югославії міжнаціональні сутички призвели до громадянської війни та збройного втручання НАТО. Одне слово, проблеми політичних та економічних перетворень виявилися набагато складнішими, ніж очікувалося.

Перед новими державами постало стратегічне завдання: створити заново політичні механізми на основі загальносвітових цивілізаційних принципів. Зміст цих змін можна визначити як широкомасштабну трансформацію. В політичному плані — це рух від тоталітаризму через авторитаризм до демократії. В економічному — перехід від централізованого планування та управління економікою до ринкових відносин. Усі країни Центральної і Східної Європи прагнуть увійти до Європейського Союзу і НАТО.

Визначальним у становленні політичних систем в східноєвропейських країнах є їх системний характер. Поряд із трансформацією законодавчої і виконавчої влади тут здійснено судову реформу. В нових конституціях відображено основні тенденції сучасного політичного життя. Однак становлення владних структур відбувається не без труднощів. Чотири із семи країн визначились як парламентські республіки (Албанія, Угорщина, Словаччина, Чехія) і три — як президентські (Болгарія, Польща, Румунія). До останнього часу відбувається болісний процес трансформації владних структур в республіках колишньої СФРЮ.

Україна в сучасному геополітичному просторі. Проблеми геополітичного виміру України стають невід'ємною складовою наукових політологічних досліджень. Свідченням цього є вихід друком численних монографій, наукових статей [8]. В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України завершено плану тему “Україна – держави Центральної та Східної Європи: варіанти політичної модернізації”. Опубліковано колективну монографію з цієї проблеми.

Дослідження переконують, що у зовнішньополітичній сфері Україна

наполегливо шукає свого місця в новому геополітичному просторі. Як і відповідей на доленосні, нерідко суперечливі питання: що для неї корисніше – бути позаблоковою чи нейтральною державою, вести багатовекторну або двовекторну політику чи розраховувати на стратегічних партнерів? На нинішньому етапі вона усвідомила себе як дійсно незалежна держава, з чим не можуть не рахуватися ні на Сході, ні на Заході.

На початок XXI століття у зовнішній політиці України як на східному (точніше північно-східному), так і на західному напрямку окреслився новий етап. Виявилися ознаки переорієнтації зовнішньої політики на Схід у вигляді нормалізації українсько-російських відносин відповідно до економічних потреб (як і відповідно до реальних можливостей обох країн). Навпаки, у відносинах із Заходом означився певний регрес, особливо внаслідок «касетно-кольчужного скандалу».

Перед Україною постало завдання знайти ефективніший шлях реалізації своїх інтересів у взаємовідносинах з Росією, ЄС і США: надати для цього нового дихання українсько-російському стратегічному партнерству, зробити прагматичнішою, орієнтованою на економічний результат європейську політику, активізувати відносини з НАТО і, нарешті, налагодити конструктивний діалог із США.

Нова геополітична ситуація, яка виникла після терористичних актів у вересні 2001 року, і створення міжнародної антитерористичної коаліції, до якої увійшла й Україна, вносить суттєві корективи в концепцію протистояння Захід – Схід. Росія тоді пішла на блискавичне зближення з США, було створено “двадцятку” Росія – НАТО. При цьому Росія, скоріш за все, розглядає Україну як учасника цього процесу. Усвідомлюючи втрату впливу на держави Балтії, враховуючи присутність військових спеціалістів США в Грузії і різке загострення стосунків з останньою, поширення американської присутності в Центральній Азії, Москва прагнучим не випустити з-під свого впливу Україну. А Захід все менше розцінюватиме Україну як буфер між Європою і Росією і виходитиме з того, що стабільне становище Європи без політично й економічно стабільної України неможливе. У довгостроковому плані Україна, зберігаючи з Росією рівень стратегічних взаємовідносин, насамперед економічних, прагнучим інтегруватись у європейські та євроатлантичні структури.

Інтеграція в ЄС, визначена вищим керівництвом України як магістральний вектор зовнішньої політики, в цілому підтримується державно-політичною елітою і значною частиною населення [9]. Перед українською державою і українським суспільством постало завдання набуття цивілізаційних якісних характеристик, серед яких: прозорість державної політики, повага до прав людини, піднесення продуктивності праці та її оплати до середньоєвропейського рівня, вільна преса і вільний доступ до інформації.

При цьому слід виходити з того, що успіх на шляху інтеграції України в ЄС стане можливим тільки за умови, що це буде дорога з двостороннім рухом. До останнього часу позиція ЄС залишається стриманою. Його ринки все ще закриті для України. Навіть економічно вигідні і високотехнологічні спільні проекти відхиляються країнами – членами ЄС з політичних мотивів. Для України поки що не визначені будь-які часові орієнтири не те що вступу – навіть асоційованого

членства. Важливо мати на увазі й те, що членство в ЄС обумовлене неминучою вимогою делегувати частину національного суверенітету його наднаціональним органам. Цей підтекст “європейського вибору” України не став предметом дискусії у суспільстві в зв’язку з її європейською інтеграцією, не говорячи вже про офіційні заяви.

Наприкінці травня минулого року Рада національної безпеки та оборони України під головуванням Л.Кучми ухвалила рішення про початок процесу, метою якого є вступ України до НАТО. На Празькому саміті Північноатлантичного альянсу (листопад 2002 року) на засіданні Комісії НАТО – Україна прийнято два документи: План дій НАТО – Україна і Цільовий двосторонній план дій на 2003 рік. Реалізація їх виводить на якісно новий рівень відносини України з Альянсом. Слід мати на увазі, що інертне, а часто негативне ставлення значної частини населення до проголошеного курсу на зближення з НАТО приховує в собі серйозну небезпеку і може ускладнити його реалізацію. Владним структурам, поряд з енергійними реформами, оснащенням Збройних сил сучасною технікою і озброєнням, належить переконати громадян в доцільності приєднання до Північноатлантичного альянсу.

Військова операція США проти Іраку з усією силою активізувала дискусії про моделі світової безпеки ХХІ століття. Причини війни ще довго аналізуватимуться. Проте вже сьогодні практично безпомилково можна стверджувати, що основна з них – глобальні (якщо не ствердити, то показати, що світове панування однієї наддержави – це реально), економічні інтереси (іракські родовища нафти), а також (можливо – насамперед) випробувати новітні види озброєнь і, витративши їх, дати своєму військово-промислому комплексі запрацювати з новою силою. Внаслідок цього порушено і так хитку систему міжнародної безпеки: зневажено статус і авторитет ООН, проігноровано позицію постійних членів Ради Безпеки, викликано розкол в ЄС і НАТО.

Нова міжнародна ситуація підштовхуватиме Україну до вибору між тіснішим зв’язком з Москвою і долученням до осі “Берлін – Париж” або до активізації зв’язків з Вашингтоном, (а, отже, з Варшавою та іншими прихильниками США в Центральній і Східній Європі).

Україна, скоріш за все, продовжуватиме балансувати між головними гравцями на міжнародній арені. При цьому їй необхідно вибудовувати свою, орієнтовану тільки на власні інтереси, зовнішню політику. Завдяки цьому вона зможе стати впливовим чинником створення механізму оптимальної моделі безпеки Європи ХХІ сторіччя, від чого залежить перспектива геополітичного, а отже й міжнародного становища держави.

Підкреслимо: вибір стратегії внутрішньої і зовнішньої політики України має доповнюватися гнучкою тактикою і сильною політичною волею щодо реалізації висунутої мети. Будь-яка стратегія, будь-який план не можуть здійснитися самі собою. Потрібні цілеспрямовані, рішучі дії владних структур (Президента, Верховної Ради, уряду), підтримувані суспільством і спрямовані на те, щоб переломити несприятливий хід політичних, економічних і соціальних процесів і не тільки вивести Україну з кризи, але й зробити її політично стабільною,

економічно потужною незалежною державою, яка впевнено прокладає шлях у XXI століття.

Роль політології у сучасному житті. Стан політології в Україні пов'язаний з логікою трансформації нашого суспільства та особливостями розвитку наукового знання. Своєрідний політологічний ренесанс, який нині спостерігаємо, приховує в собі небезпеку компрометації цієї науки, масового напливу дилетантів і непрофесіоналів, прагнення приручити політологію, зробити її зовнішньо респектабельною служницею чинної влади. Останнє обумовлюється тим, що ми не маємо традицій незалежності гуманітарної науки. Певні групи вчених зберегли й посилили свою залежність від влади, інші розійшлися по партіях і рухах і переймаються теоретичним обслуговуванням їх інтересів.

Водночас є фактори, що сприяють розвитку політології. Це наявність певної інституціональної бази, чималий корпус висококваліфікованих політологів. Молода генерація науковців, яка здобуває освіту в нових умовах, знайома з досягненнями світової науки, швидко оволодіває сучасними методами дослідження, іноземними мовами. Отже, є підстави сподіватися на краще майбутнє політології.

Ключовим завданням політології є навчально-просвітницька діяльність, формування високої політичної свідомості та політичної культури громадян, зокрема – молодого покоління. У цих процесах політологія як навчальна дисципліна відіграє незамінну роль. Політичні знання мають утвердитися в усіх сферах свідомості. Йдеться передусім про поширення політологічних знань по вертикалі, тобто про підготовку професійних політиків, парламентарів, працівників державного апарату. Проблеми впорядкованості суспільних процесів і утвердження державності України, впливу владних структур на поліпшення життя громадян – усе це вимагає від носіїв політичної влади високої політичної культури.

Не менш актуальною і такою ж складною проблемою є поширення політичних знань по горизонталі: серед найширших верств населення, учнівської і студентської молоді, усіх соціальних груп, партій, рухів і організацій. Звичайно, це не означає, що всі люди мусять сісти за посібники з політології. Знання про політику засвоюються через ЗМІ, публічні зустрічі з політиками та управлінцями. Проте цілеспрямоване вивчення політології у вищих навчальних закладах є базовим у засвоєнні систематизованих знань про демократію. Ґрунтовно вивчивши основи політології, випускник, зрештою, має відчутти себе повноцінним громадянином, реальним творцем справжньої демократії, вміти професійно оцінювати реалістичність (чи утопічність) здійснюваної політичної модернізації і тим самим стати на шлях творення політичної філософії життя, формування правової свідомості, активної громадянської позиції.

Підвищення рівня викладання політології і, відповідно, поглиблене опанування учнями й студентами політологічними знаннями зумовлюють необхідність існування державної програми розвитку політичної науки й освіти. Мають з'явитися навчальні цикли з політології на радіо і телебаченні. Необхідно удосконалювати систему підготовки та перепідготовки кадрів політологів, збільшити вакансії в аспірантуру і докторантуру, забезпечити державну підтримку видань політологічної літератури тощо. Важливо, щоб влада була

зацікавлена в об'єктивних дослідженнях та розглядала політологію як суттєвий інтелектуальний ресурс суспільства.

Література:

1. **Бабкин В.Д., Селиванов В.Н.** Народ и власть (1996); **Кремень В., Ткаченко В.** Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації (1998); **Литвин В.** Україна: політика, політики, власть (1997); **Нагорна Л.П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії (1998); **Солдатенко В.Ф.** Українська революція. Історичний нарис (1999); **Шаповал Ю.** Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії (2001); **Михальченко Н.И.** Украинское общество: трансформация или лимитроф Украины? (2001).

2. **Бебик В.М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика (2000); Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка (2001); Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Відп. ред.: Ю.С.Шемшученко, В.Д.Бабкін (1997); **Рудич Ф.М.** Політологія. Курс лекцій. Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти (2000); **Шляхтун П.П.** Політологія (теорія та історія політичної думки). Підручник (2002).

3. Політичні структури та процеси в сучасній Україні. Політологічний аналіз / Редкол.: Ф.М.Рудич (відп. ред.) та ін. (1995); Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф.М.Рудич (голова) та ін. (1998); Політична система суспільства: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М.Рудича: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти (2002); **Пахарев А.Д.** Политическое лидерство и лидеры (2001).

4. Див.: Телевізійне звернення Президента України Леоніда Кучми з нагоди підписання Указу про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України" // Урядовий кур'єр. – 2003. – 7 березня.

5. Див.: Конституція України. – 1997. – С. 6 – 7.

6. **Джефферсон Т.** Заметки о штате Виргиния // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – Т.1.Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – М., 1997. – С. 535.

7. Россия и Украина в новом геополитическом пространстве: Материалы «круглого стола» / Редкол.: И.Ф.Курас, Ф.М.Рудич и др. (1995); Порівняльний аналіз політичних структур Австрії і України. Видана Елізабет Гофер і Феліксом Рудичем (укр. та нім. мовами) (1996); **Рудич Ф.М.** Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации полит. систем в странах СНГ и Балтии, Центр. и Вост. Европы): Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. (1999); **Чиналиев У.К.** Кыргызстан и Украина: общее и особенное в развитии политических структур (1997).

8. **Василенко С.** Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі (2000); **Врублевський В., Хорошковський В.** Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси (1997); **Горбатенко**

В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть (1999); Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку (1999); Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти [Колективна монографія]. /За ред. Ф.М.Рудича (2002).

9. Див.: Найвищі інтереси – інтереси народу. Виступ Президента України Л.Д.Кучми на першій сесії Верховної Ради України четвертого скликання 18 червня 2002 року // Урядовий кур'єр. – 2002. – 19 червня.

10. Див. про це детальніше: **Рудич Ф.М.** Приговор силе уже вынесен // День. – 2003. – 12 апреля.